

2017 | 2

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *ALESSANDRO DI BARI*
LUXEMBURGI ZSIGMOND FRIAULI LEVELEI
- *ARNO STROHMEYER*
TRENDEK ÉS PERSPEKTÍVÁK
A KORA ÚJKORI DIPLOMÁCIATÖRTÉNETBEN
- *DEÁK ÁGNES*
HIVATALI VISSZAÉLÉSEK
NEMZETISÉGI KÜZDELMEK ERŐTERÉBEN
- *FODOR PÁL*
A BUDAPESTI IMÁM
- *BARTHA ÁKOS*
BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE
MANDÁTUM NÉLKÜLI KORSZAKA
A KISGAZDAPÁRTBAN
- *PENKA PEJKOVSKA-DEMETER GÁBOR*
A BEVÁNDORLÓK ÉS MUNKAERŐPIACI
BEILLESZKEDÉSÜK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Arno Strohmeier: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben.
A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete 177
- Deák Ágnes: Hivatali visszaélések nemzetiségi küzdelmek erőterében
(Kővár vidéke, 1861–1863) 199
- Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre mandátum nélküli korszaka a Kiszgazdapártban
(1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Demeter Gábor: A bevándorlók és munkaerőpiaci beilleszkedésük
a két világháború közötti Magyarországon 261

MŰHELY

- B. Halász Éva: Generalis congregatiók Szlavóniában a 13–14. században 283
- Papp Ingrid: A lutheránus egyház alapítóinak emlékezete a 17. századi szlávajkú
magyarországi evangélikus polgárság körében 299
- Fodor Pál: A budapesti imám. Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára (1909–1911) 315

DOKUMENTUM

- Alessandro Di Bari: Luxemburgi Zsigmond Friaulban őrzött kiadatlan levelei (1411–1418) 325

MÉRLEG

- Permanens háború a nulla évben (*Müller Rolf*) 341

ARNO STROHMEYER

Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben

A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete*

Ha nem létezne már régóta, semmi szükség nem lenne rá, hogy kitalálják – Zbigniew Brzeziński ezekkel a szavakkal foglalta össze röviden a diplomácia lényegét.¹ A washingtoni Johns Hopkins University School of Advanced International Studies-jának elismert munkatársa, 1977 és 1981 között Jimmy Carter nemzetbiztonsági tanácsadója és mind a mai napig az Egyesült Államok külpolitikájának nagy öregje úgy vélte, hogy a diplomaták feleslegesek, politikai funkciójuk egyáltalán nincs. Azt jelentené mindez, hogy ez a cikk egy tökéletesen értelmetlen szakmáról szól? Épp ellenkezőleg. A diplomaták igen fontos személyek, tanulmányozásukon keresztül rengeteget tanulhatunk – nem csak a külpolitikáról. Ezzel a kora újkori emberek is egyetértettek volna. A diplomáciai kapcsolatok ebben a korszakban egyre intenzívebbek lettek. Európát behálózták az állandóan helyben tartózkodó követségek, és a diplomatahivatás professzionalizálódott. A diplomácia a jelenlegi történeti kutatások számára sem érdektelen jelenség – sőt az elmúlt években fokozott érdeklődésnek örvendett.

A tanulmány erről a fejleményről számol be nagy vonalakban, elsősorban azonban a jövőbe tekint és a kora újkori diplomáciatörténeti kutatások későbbi kutatásának kíván támpontokat adni. A mostani helyzetből kiindulva mutatja be a szakterület előtt álló perspektívákat és feladatokat. Első része a kurrens trendekkel foglalkozik, míg a második néhány olyan területet érint, amelyekben különösen nagy fejlődési lehetőség rejlik, míg a harmadik rész a diplomáciatörténet előtt álló feladatokat ismerteti. Másképp fogalmazva arról szól: miért kutassunk kora újkori diplomáciatörténetet a 21. században? A hivatkozási alapot mindehhez a Fényes Portán folytatott Habsburg diplomácia fogja jelenteni. Igaz ugyan, hogy a tanulmány Habsburg diplomatákról szól, következtetései azonban más régiók diplomáciatörténetére is érvényesek lesznek.

---

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében 2015. szeptember 25–26-án rendezett, „Splendid Encounters 4: Diplomats and Diplomacy in the Early Modern World” című konferencia megnyitó előadásának jegyzetelt változata.

1 Idézi *Wolfgang Reinhard*: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Beck, München 1999. 370–371.

Az európai hatalmak és az Oszmán Birodalom viszonyát manapság kiemelt figyelem kíséri,² így a diplomáciatörténet újabb fejleményei ezen a példán különösen jól tanulmányozhatók. Számos oka van ennek: a kultúrák közötti találkozások, a keresztények és muszlimok közötti konfliktusok, Törökország „európaiságának” kérdése, illetve általában a globalizáció iránt megélenkült az érdeklődés. A Habsburg–oszmán viszony egyes jellemzői eltérnek attól, amit a keresztény hatalmak közötti kapcsolatok terén általában megfigyelhetünk.³ Az elmúlt években a kutatás kimutatta, hogy az érintkezések nem kizárólag katonaiak voltak, és kultúrák közötti átfedésekről is beszélhetünk.⁴ Ennek ellenére továbbra sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy alapvető törésvonalakat kellett kezelni: a kereszténység és az iszlám közötti kontraszton túl is – amely a vallás és a politika közötti szoros összekapcsolódás miatt az élet minden területét érintette – meg kell említeni a török elleni háborúkat, amelyeket különös kegyetlenséggel vívtak, és amelyek jelentős nyomot hagytak Kelet-Európa népeinek kollektív emlékezetében.⁵ A Habsburgok egyetlen más hatalommal, még a nagy európai riválissal, Franciaországgal sem álltak ilyen sokáig háborúban. Szintén meg kell említeni, hogy a hatalompolitikai rivalizálást birodalmi ideológiák hatották át, nem beszélve a civilizációs fel-sőbbrendűség kölcsönös érzetéről. Mindkét oldal más és más értékrendet vallott, és politikai propagandájuk negatív sztereotípiákat terjesztett egymásról – így például

-
- 2 Das osmanische Europa. Methoden und Perspektiven der Frühneuezeitforschung zu Südosteuropa. Hrsg. Andreas Helmedach. Eudora, Leipzig, 2014.; Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Hrsg. Marlene Kurz–Martin Scheutz–Karl Vocelka–Thomas Winkelbauer. Oldenbourg, Wien, 2004.
- 3 Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Ed. Géza Dávid–Pál Fodor. Brill, Leiden–Boston–Köln, 2000.; *Jean Bérenger*: Habsburg et Ottomans (1520–1918). Champion, Paris, 2015.; *Ágoston Gábor*: Európa és az oszmán hódítás. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2014.; Europe and the “Ottoman world”: Exchange and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth Centuries). Ed. Gábor Kármán–Radu G. Păun. Isis, Istanbul 2013.; *Pál Fodor*: The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – a Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566). Research Center for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Bp., 2015.; *Güneş İşksel*: Ottoman–Habsburg Relations in the Second Half of the 16th Century: The Ottoman Standpoint. In: Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Arno Strohmeyer–Norbert Spannenberger. Steiner, Stuttgart, 2013. 51–61.; *Éva Bóka*: From Holy War to a Balance of Power. Europe and the Ottoman Empire (16th–17th Century). In: uo. 333–341.; *Gábor Ágoston*: Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy. Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman–Habsburg Rivalry. In: The Early Modern Ottomans. Ed. Virginia H. Aksan–Daniel Goffman. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. 75–103.
- 4 *Florian Kühnel*: Westeuropa und das Osmanische Reich in der Frühen Neuzeit. Ansätze und Perspektiven aktueller Forschungen. Zeitschrift für historische Forschung 42. (2015) 251–283.
- 5 *Ernst D. Petritsch*: Die Schlacht am Kahlenberg 1683. In: Europäische Erinnerungsorte. II. Das Haus Europa. Hrsg. Pim den Boer–Heinz Duchhardt–Georg Kreis et al. Oldenbourg, München, 2012. 413–419.; *Peter Rauscher*: Die Erinnerung an den Erbfeind. Die „Zweite Türkenbelagerung“ Wiens 1683 im öffentlichen Bewusstsein Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert. In: Repräsentationen der islamischen Welt im Europa der Frühen Neuzeit. Hrsg. Gabriele Haug–Moritz–Ludolf Pelizaeus. Aschendorff, Münster, 2010. 278–305.

az ősellenség imázsát.⁶ Ausztriában a török mint ellenség képe mélyen beépült a kollektív emlékezetbe. Összességében elmondható, hogy két igencsak eltérő politikai kultúra találkozott egymással.⁷

Az elmúlt évek kutatása persze azt is megmutatta, hogy a kétoldalú kapcsolatokat nem szabad csak ilyen ellentétpárokra redukálni, mivel a 18. századtól kezdve mindkét fél komoly energiákat mozgósított a béke megtartására, és a kereskedelmi kapcsolatok is jelentősen megerősödtek. Emellett kialakultak olyan transzkulturális átfedési zónák, például a diplomácia területén, amelyekben kulturális cserefolyamatok valósultak meg – a keresztény és muszlim világok összefonódtak.⁸ Ezért kapott annyi kritikát az a szemlélet, amely ezt a kapcsolatot afféle korai – szigorúan elválasztott és statikusan tételezett kulturális terek,⁹ a „nyugati” és a „muszlim” között zajló – „civilizációk összecsapásaként” interpretálja.¹⁰ Ezeket az ellentéteket azonban nem kellene alulértékelni: a Habsburgok számára például sokkal meghatározóbb jelentőségük volt, mint más európai hatalmak, például az ősi rivális Franciaország esetében.

1. Trendek a kutatásban: „új diplomáciatörténet”

A legutóbbi századforduló környékén a diplomácia története szinte teljesen marginalizálódott kutatási területnek számított, tudományos szempontból sokan teljes mértékben elavultnak tartották. Ennek oka az volt, hogy úgy művelték, ahogy azt

---

6 *Martin Wrede*: *Das Reich und seine Feinde. Politische Feindbilder in der reichspatriotischen Publizistik zwischen Westfälischem Frieden und Siebenjährigem Krieg*. Zabern, Mainz, 2004.; *Uő*: *Die ausgezeichnete Nation. Identitätsstiftung im Reich Leopolds I. in Zeiten von Türkenkrieg und Türkensieg, 1663–1699*. In: *Das Bild des Feindes. Konstruktion von Antagonismen und Kulturtransfer im Zeitalter der Türkenkriege. Ostmitteleuropa, Italien und Osmanisches Reich*. Hrsg. Eckhard Leuschner–Thomas Wünsch. Mann, Berlin 2013. 19–31.; *Almut Höfert*: *Den Feind beschreiben. „Türkengefahr” und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*. Campus, Frankfurt am Main, 2003.; *Auf den Spuren der Osmanen in der österreichischen Geschichte*. Hrsg. Inanc Feigl–Valeria Heuberger–Manfred Pittioni–Kerstin Tomenendal. Lang, Frankfurt am Main–Wien, 2002. 99–113.; *Ivan Parvev*: „Enemy Mine”. *Das osmanische Feindbild und seine Wandlung in der Habsburgermonarchie der späten Frühneuzeit*. In: *Frieden und Konfliktmanagement i. m. (3. jz.) 371–383.*; *Pál Fodor*: *In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*. Isis, Istanbul, 2000.

7 *Kai Hafez*: *Islam and the West. The Clash of Politicised Perceptions*. In: *The Islamic World and the West. An Introduction to Political Cultures and International Relations*. Ed. Kai Hafez. Brill, Leiden–Boston–Köln, 2000. 3–18.

8 Ld. pl.: *Repräsentationen i. m. (5. jz.)*; *Nataša Štefanec*: *Institutional Control of Violence: Imperial Peace and Local Wars on the Slavonian Border in the Second Half of the 16th Century*. In: *Frieden und Konfliktmanagement i. m. (3. jz.) 63–83.*; *Teréz Oborni*: *The Artful Diplomacy of István Báthory and the Survival of the Principality of Transylvania (1571)*. In: *uo. 85–93.*; *David Do Paço*: *L’Orient à Vienne au dix-huitième siècle*. Voltaire Foundation, Oxford, 2015.

9 *Kühnel, F.*: i. m. (4. jz.)

10 *James D. Tracy*: *The Habsburg Monarchy in Conflict with the Ottoman Empire, 1527–1593. A Clash of Civilizations*. *Austrian History Yearbook* 46. (2015) 1–26.

Hans-Ulrich Wehler 1999-ben megjelent memoárjában megírta. A nagy hatású társadalomtörténész, a „bielefeldi iskola” egyik alapítója így emlékezett: „1953 végén jöttem vissza [az Egyesült Államokból] és politikai okok miatt Bonnba mentem. Közelről akartam látni Adenauert [...] és Adenauer eléggé lenyűgöző volt [...]. A bonni történészek azonban meglehetősen szánalmasak voltak, különösen az addigra már társadalom- és kultúrtörténettel foglalkozó amerikai kollégáikkal összehasonlítva – teljes mértékben konzervatívok voltak. Max Braubach [1928 és 1967 között a közép- és kora újkori történet professzora] „a király azt gondolta ..., a követ azt mondta ...” szellemében tanított diplomáciatörténetet – borzalmas.”¹¹

Wehler szavai a struktúrákra és folyamatokra koncentrált történeti társadalomtudományok és a nagy emberekre fókuszáló tradicionális történetírás közötti, az 1970–1980-as években lezajlott vita lenyomatát viselik magukon. Ez a diplomáciatörténet számára nem bizonyult gyümölcsözőnek, hiszen semmi olyan impulzust nem kapott tőle, amely elősegítette volna fejlődését. Az azonban bizonyos, hogy a diplomácia történetét ma már nem így írják – senki nem redukálja azt államférfiak magányosan meghozott döntéseire és követségi „táskahordozóik” diplomáciai tárgyalásokon végzett aprómunkájára. Jost Dülffer kölni történész 2004-ben így foglalta össze a helyzetet: „A diplomáciatörténet halott, amennyiben a követek interakciójaként definiáljuk, [mármint hogy] mit mondott egyik a másiknak.”¹²

A kultúraelméletben gyökerező új megközelítésmódok recepciója, illetve a politika fogalmának historizálása és kontextualizálása alapjaiban változtatta meg a nézőpontokat.¹³ Ennek következtében új kutatási területek nyíltak meg, amelyek magukat „a diplomácia kultúrtörténeteként” vagy „új diplomáciatörténetként” de-

11 Hans-Ulrich Wehler: „Historiker sollen auch politisch zu den Positionen stehen, die sie in der Wissenschaft vertreten”. In: Versäumte Fragen. Deutsche Historiker im Schatten des Nationalsozialismus. Hrsg. Rüdiger Hohls–Konrad Jarausch. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2000. 244.

12 Ld. Jost Dülffer recenzióját a következő kötetről: Geschichte der internationalen Beziehungen. Erneuerung und Erweiterung einer historischen Disziplin. Hrsg. Eckart Conze–Ulrich Lappenküper–Guido Müller. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2004., itt: sehепunkte 4. (2004) 9. sz. <http://www.sehepunkte.de/2004/09/6404.html> (utolsó elérés: 2016. febr. 23.).

13 Vö. Ursula Lehmkuhl: Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte: Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Soziologischem Institutionalismus. Geschichte und Gesellschaft 21. (2001) 394–423.; Karina Urbach: Diplomatic History since the Cultural Turn. The Historical Journal 46. (2003) 991–997. A kora újkorra vonatkozóan: Internationale Beziehungen in der Frühen Neuzeit. Ansätze und Perspektiven. Hrsg. Heidrun Kugeler–Christian Sepp–Georg Wolf. LIT, Hamburg, 2006.; Sven Externbrink: Internationale Politik in der Frühen Neuzeit. Stand und Perspektiven der Forschung zu Diplomatie und Staatensystem. In: Geschichte der Politik. Alte und neue Wege. Hrsg. Hans-Christoph Kraus–Thomas Nicklas. Oldenbourg, München, 2007. 15–39.; Thema: Diplomatiegeschichte. Hrsg. Peter Burschel–Birthe Kundrus. Böhlau, Köln, 2013.; Harald Kleinschmidt: Kultur der Diplomatie. Beobachtungen zu den Bedingungen der Genese internationaler Beziehungen. Saeculum 65. (2015) 71–113.; Matthias Köhler: Neue Forschungen zur Diplomatiegeschichte. Zeitschrift für historische Forschung 40. (2013) 257–271.

finiálják. Fő kérdéseik: hogyan érzékelték a diplomatak a másságot,¹⁴ milyen tárgyalási módszereik voltak,¹⁵ a követségek teatralitása,¹⁶ az ajándékozás kultúrája,¹⁷ a követek és küldöik közötti kommunikáció kognitív szerkezeti jellemzői,¹⁸ a meghatározó politikai elvek,¹⁹ a fordítás gyakorlata és annak nyelvészeti aspektusai,²⁰

-
- 14 *Ernst D. Petritsch*: Fremderfahrungen kaiserlicher Diplomaten im Osmanischen Reich (1500–1648). In: Wahrnehmungen des Fremden. Differenzenerfahrungen von Diplomaten im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. Michael Rohrschneider–Arno Strohmeyer. Aschendorff, Münster, 2007. 345–366.
  - 15 *Harriet Rudolph*: The Material Culture of Diplomacy. The Impacts of Objects on the Dynamics of Habsburg–Ottoman Negotiations. In: Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa. Hrsg. Gunda Barth-Scalmani–Harriet Rudolph–Christian Steppan. StudienVerlag, Innsbruck, 2013. 211–238.
  - 16 *Arno Strohmeyer*: Die Teatralität interkulturellen Friedens: Damian Hugo von Virmont als kaiserlicher Großbotschafter an der Hohen Pforte (1719/20). In: Frieden und Friedenssicherung in der Frühen Neuzeit. Das Heilige Römische Reich und Europa. Festschrift für Maximilian Lanzinner zum 65. Geburtstag. Hrsg. Guido Braun–Arno Strohmeyer. Aschendorff, Münster, 2013. 413–438.; *Uő*: The Theatrical Performance of Peace. Entries of Habsburg Grand Embassies in Constantinople (17th–19th centuries). In: New Trends in Ottoman Studies: Papers Presented at the 20th CIÉPO Symposium Rethymno, 27 June – 1 July 2012. Ed. Marinos Sariyannis. University of Crete, Department of History and Archaeology, Rethymno, 2014. 486–494. (<http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/7/8/e/metadata-1412743543-919456-15948.tkl>).
  - 17 *Vö. Hedda Reindl-Kiel*: Ottoman-European Cultural Exchange. East is East and West is West, and Sometimes the Twain Did Meet Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire. In: Frontiers of Ottoman Studies. State, Province, and the West. Ed. Colin Imber–Keiko Kiyotaki–Rhoads Murphey. Tauris, London, 2005. II. 113–123.; *Uő*: Symbolik, Selbstbild und Beschwichtigungsstrategien: Diplomatische Geschenke der Osmanen für den Wiener Hof (17.–18. Jahrhundert). In: Frieden und Konfliktmanagement i. m. (3. jz.) 265–282.; *Peter Burschel*: Der Sultan und das Hündchen. Zur politischen Ökonomie des Schenkens in interkultureller Perspektive. Historische Anthropologie 15. (2007) 408–421.; *Ernst D. Petritsch*: Tribut oder Ehrengeschenk? Ein Beitrag zu den habsburgisch–osmanischen Beziehungen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Hrsg. Elisabeth Springer–Leopold Kammerhofer. Verlag für Geschichte und Politik–Oldenbourg, Wien–München, 1993. 49–58.
  - 18 *Arno Strohmeyer*: Kategorisierungsleistungen und Denkschemata in diplomatischer Kommunikation: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident an der Hohen Pforte (1629–1643). In: Politische Kommunikation zwischen Imperien i. m. (15. jz.) 21–29.
  - 19 *Arno Strohmeyer*: Power and the Changing Face of Habsburg–Ottoman Friendship (Sixteenth–Eighteenth Centuries). In: Power and Influence in Southeastern Europe 16th–19th Century. Hrsg. Maria Baramova–Plamen Mitev–Ivan Parvev–Vania Racheva. LIT, Wien–Zürich–Berlin, 2013. 9–23.; *Uő*: Politische Leitvorstellungen in der diplomatischen Kommunikation: Kaiserliche Gesandte an der Hohen Pforte im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges. In: L’art de la paix. Kongresswesen und Friedensstiftung im Zeitalter des Westfälischen Friedens. Hrsg. Christoph Kampmann–Maximilian Lanzinner–Guido Braun–Michael Rohrschneider. Aschendorff, Münster, 2011. 409–439.
  - 20 *Gábor Kármán*: Translation at the Seventeenth-Century Transylvanian Embassy in Constantinople. In: Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa. Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzzonen zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert. Hrsg. Robert Born–Andreas Puth. Steiner, Stuttgart, 2014. 253–277.; *Dennis Dierks*: Friedensbild und Herrscherbild in osmanisch–habsburgischen Friedensverträgen des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Frieden und Konfliktmanagement i. m. (3. jz.) 311–331.

a diplomaták önképe²¹ és a diplomácia gazdasági oldala: a hálózat bővülésével a költségek is megsokszorozódtak, amelynek messzemenő következményei voltak az intézményesülés szempontjából.²²

A témáknak ez a széles palettája híven tükrözi a diplomáciatörténet jelenlegi dinamikáját, a történettudománynak ez az ága kísérleti terepül szolgálhat a kultúrtörténet elméletei és módszerei számára. A kora újkor kutatásában alig van más olyan terület, amely ilyen viharos sebességgel fejlődne. Ez kétségkívül az Európán belüli viszonyokra, illetve az európai hatalmaknak az Oszmán Birodalommal fenntartott kapcsolataira fókuszál; ezzel egy időben azonban egyre többet tudunk a diplomácia Európán kívüli jelentéséről is, mivel a nem európai területek is egyre inkább középpontba kerülnek. A diplomácia nem kizárólagosan európai jelenség volt, és a feltevést, hogy a modern diplomácia szülőhelye kizárólag az európai hatalmak közötti kapcsolatokban keresendő, egyre inkább vitatják: annak kialakulásában valószínűleg pontosan az interkulturális kapcsolatok játszottak meghatározó szerepet.²³

A fenti témák kutatásának intenzitásában persze nagy különbségek vannak. Némelyik már világos szerkezettel és alapvetést adó tanulmányokkal rendelkezik, míg mások esetében egyelőre csak bizonytalan körvonalak látszanak. A témák nagy száma érdeklődési körünk szűkítésére kényszerít: a következőkben négy olyan területet választok ki, amelyek különösen ígéretesnek tűnnek. Ez persze szubjektív válogatás; más olyan területek is léteznek, amelyeken a kutatás legalább ennyi új eredménnyel kecsegtet. Hivatkozási pontom a Habsburg–oszmán diplomácia, de a témák a diplomáciatörténet számára általában véve is jelentőséggel bírnak.

1.1. A politika mikroszintje – diplomáciai kapcsolathálók

Az új diplomáciatörténet legfontosabb fejleményei közé tartozik az, hogy a diplomatákra mint egyénekre tekint, gondolkodó és cselekvő individuumokként kezeli őket, akik képesek voltak arra, hogy „helyzetükre reflektáljanak, kéréseket fogalmazzanak meg, döntéseket hozzanak és ezeket viselkedésükben ki is mutassák, környezetüket pedig viselkedésük révén megváltoztassák”.²⁴ Ennek során nemcsak egyszerű parancsteljesítőkként jelentek meg, hanem személyes érdekekkel rendelkező kreatív cselekvőkként, akik kliensi és patrónusi, baráti és családi kap-

21 *Peter Burschel*: Topkapı Sarayı oder Salomon Schweiggers Reise ans Ende der Zeit. In: Räume des Selbst. Selbstzeugnisforschung transkulturell. Hrsg. Andreas Bähr–Peter Burschel–Gabriele Jancke. Böhlau, Köln, 2007. 29–40.

22 Vö. *Harriet Rudolph*: Ökonomische Grundlagen der habsburgisch–osmanischen Diplomatie im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert. Ein Problemaufriss. In: Frieden und Konfliktmanagement i. m. (3. jz.) 239–263.; *Materielle Grundlagen der Diplomatie. Schenken, Sammeln und Verhandeln in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hrsg. Mark Häberlein–Christof Jeggle. UVK, Konstanz, 2013.

23 *Kühnel, F.*: i. m. (4. jz.)

24 *Frank Schimmelfennig*: Internationale Politik. 4. Aufl. Schöningh, Paderborn, 2015. 50.

csolathálók részei voltak. A kutatás ebben az esetben a történelem mikroszintjén folyik, ennek folyományaként jelent meg *terminus technicus*ként az „aktorközpontúság”.²⁵

Az elmúlt években számos olyan tanulmány jelent meg, amelyek ebből a szempontból vizsgálják a diplomáciát;²⁶ a Habsburg–oszmán kapcsolatok tekintetében azonban ebben a témában még sok a tennivaló. Rendelkezünk néhány olyan írással, amelyek egyes diplomaták gondolatvilágát és cselekedeteit elemzik, de konstantinápolyi kapcsolathálójuk feltérképezése még a jövő feladata.²⁷ Olyan vizsgálat azonban, mint a brit John-Paul Ghobrial rekonstrukciója William Trumbull, az 1687 és 1692 között a Fényes Portán rezideáló angol követ *network*jéről, nem létezik. A legfontosabb emberek, akikkel Trumbull rendszeresen érintkezett, oszmán tisztségviselők, más követek, kereskedők, fordítók, családtagok, kliensek és kémek voltak. Ezek a személyes kapcsolatok – és ez mutatja, mennyi tudást nyerhetünk az ehhez hasonló írásokból – kimagasló jelentőséggel bírtak abból a szempontból, milyen híreket továbbított Trumbull Londonba. Konstantinápoly, ez világosan látszik, része volt annak a hírtovábbítási rendszernek, amelynek a másik végén London és Párizs található. Ebből a perspektívából nézve az Oszmán Birodalom túlnő a nemzetközi kapcsolatokban általában tételezett elhanyagolható szerepén: része Európának.²⁸

Hogy a Habsburg diplomatáknak hasonlóan sűrű kapcsolatháló állt-e rendelkezésére, egyelőre nyitott kérdés. Annyi biztos, hogy szisztematikusan gyűjtötték az információkat és sok különböző emberrel kommunikáltak. Példaként felhozhatjuk Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhornt (1590–1667), az egyik legfontosabb Habsburg diplomatát azok közül, akik megfordultak a Fényes Portán. Schmid fordulatokban gazdag életet élt: 1590-ben született Dél-Németországban középosztálybeli szülők gyermekeként, és fiatal korában egy magyarországi utazása alkalmával oszmán fogságba esett. Konstantinápolyba került és megtanulta az oszmán-török nyelvet – ennek révén alkalmazhatták a későbbiekben politikai tárgyalások során tolmácsként és fordítóként. Ezek során építette ki kapcsolatait a császári diplomatákkal, akik kijárták szabadon engedését, és lehetővé tették, hogy 1624-ben visszatérjen Bécsbe. Nyelvtudása és interkulturális tapasztalatai (két év-

---

25 Hillard von Thiessen: *Diplomatie vom Typ ancien*. Überlegungen zu einem Idealtypus des frühneuzeitlichen Gesandtenwesens. In: *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*. Hrsg. Hillard von Thiessen–Christian Winder. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2010. 471–503.

26 *Akteure der Außenbeziehungen* i. m. (25. jz.)

27 *Emrah Safa Gürkan*: *Espionage in the 16th Century Mediterranean. Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman–Habsburg Rivalry*. PhD-disszertáció. Georgetown University, Washington DC, 2012.; *Uő*: *Mediating Boundaries. Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople, 1560–1600*. *Journal of Early Modern History* 19. (2015) 107–128.

28 *John-Paul Ghobrial*: *The Whispers of Cities. Information Flows in Istanbul, London, and Paris in the Age of William Trumbull*. Oxford University Press, Oxford, 2013.

tizeden át élt az Oszmán Birodalom területén) miatt egyértelmű volt, hogy Schmidnek diplomáciai szolgálatot kell vállalnia.²⁹

1629 és 1643 között betöltött rezidensi hivatala során Schmid szoros kapcsolatot ápolt a Fényes Portán a velencei bailóval és az angol követtel, de meglehetősen feszült viszonyban állt a holland, svéd és francia diplomatákkal. Ennél nehezebb kérdés az, milyen kémekkel és titkos informátorokkal állt kapcsolatban, mert ezekről a forrásokban szinte soha nem ad részletes leírást. Mindenesetre konstantinápolyi tolmácsa és a bécsi császári udvar néhány személyisége kapcsolathálójának fontos csomópontjait alkották.³⁰

Ezen kapcsolatok elemzése során kiviláglik, hogy azok legtöbbször családi, baráti, kliensi vagy patrónusi viszonyokon keresztül, a kölcsönös szívességek elve alapján működtek, és kiemelkedően fontos szerepet játszottak bennük a diplomata személyes ambíciói, érdekei és társadalmi háttéré.³¹ Schmid tevékenységét erősen meghatározta saját karrierjének építése. Ha csak a császár meghosszabbított karjaként vagy a Habsburg Monarchia absztrakt érdekeinek élharcosaként tekintünk rá, nem értjük meg ténykedését; ahogy az állami és nem állami szereplők között sem húzható merev választóvonal. Ez rávilágít, milyen irányba vezet a diplomácia mikropolitikai szintű kapcsolatháló-elemzése: megszűnik a külpolitika tradicionális értelmezése, amely szerint az kizárólag szuverén államok közötti interakció vizsgálata lenne. Helyette a középpontba a részt vevő személyek és csoportok érdekei, társadalmi kapcsolatai és *network*jei kerülnek. Az állam fogalma történeti perspektívába helyeződik és soha többé nem lehet a nemzetközi kapcsolatok történetének egyedüli referenciapontja, hiszen csak egy lassú folyamat révén vált a külpolitika központi aktorává. Ez a nézőpont egyaránt sikeresnek bizonyult történeti események, struktúrák és folyamatok elemzéséhez. Megvan azonban a veszélye annak, hogy az elemző elvész a részletekben és elveszíti szem elől a hatalmpolitika makroszintjéhez fűződő szálakat, sőt akár a diplomáciai feladatok olyan központi területeit is, mint a háború és béke ügye.

1.2. Szimbolikus kommunikáció

A nemzetközi politikának van egy szimbolikus komponense. Ez ma is így van, de a kora újkorra a megállapítás még sokkal inkább érvényes, mivel ekkoriban a nemzetközi rend szimbolikus demonstrációja elengedhetetlen volt. Épp ezért szükség van arra, hogy kiegyensúlyozottan kezeljük a politika alakítását és reprezentáció-

29 *Peter Meienberger*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Lang, Frankfurt am Main, 1973.

30 *Alastair Hamilton*: Michel D’Asquier. Imperial Interpreter and Bibliophile. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 72. (2009) 237–241.; *Sarah Duregger*: Diplomatische Kommunikation zwischen Kaiserhof und Hoher Pforte. Die Berichte der kaiserlichen Residenten Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn und Alexander Greiffenklau von Vollrats. MA-szakdolgozat. Salzburg, 2015.

31 Schmid mint konstantinápolyi császári követ leveleit és jelentéseit (1629–1643) Hiller István és munkatársai készítették elő kiadásra.

ját, a cselekvés technikai-instrumentális, illetve szimbolikus-kifejező oldalát.³² A szimbolikus oldalra sokáig kevés figyelem jutott, mivel a kutatók a szimbolikus aktusokat jelentés nélküli hókuszpókuszként kezelték. A diplomáciatörténet kutatásában bekövetkezett változások azonban alapvetően módosították e nézőpontot és jelenleg gőzerővel folyik a szimbolikus interakciók vizsgálata. Különösen igaz ez az Oszmán Birodalom és az európai hatalmak közötti kapcsolatok kutatására. Az „új diplomáciatörténet” széles spektrumából adódik, hogy ezt a témát is számos különböző perspektívából vizsgálják, amelynek közös jellemzője az udvari ceremóniák, audienciák, bankettek, ruházatok, arckifejezések, gesztusok és ajándékok elemzése.³³

A Habsburg–oszmán diplomáciában a szimbolikus kommunikáció alapvető szerepet játszott, ahogy az például az 1699-es, a Habsburg Birodalom és az oszmán állam közötti egyik legfontosabb békéhez vezető karlócai tárgyalások esetében is egyértelmű.³⁴ Ez a konferencia zárta le a magyarországi felszabadító háborúkat, amelyek Bécs 1683-as, második oszmán ostroma következtében indultak meg. Fordulópontot jelentett a Habsburg–oszmán kapcsolatok történetében azáltal, hogy jelezte a Habsburg állam nagyhatalommá válásának kezdetét; és az európai történelemben is fordulópontot jelentett, mivel egyértelművé tette, hogy az oszmánok katonai fölényének egyszer s mindenkorra vége. Jellemző, hogy a szultán ez alkalommal egyezett bele először, hogy két keresztény hatalom – Anglia és Hollandia – közvetítőként működjön közre a tárgyalásokon. Annak elkerülése végett, hogy bármelyik tárgyaló fél demonstrálhassa saját fölényét, a megbeszélések színhelyeként egy szimmetrikus épületet használtak, a tárgyalóasztal pedig kerek volt.

A nagy békekongresszusokon kívül négy esemény számított szimbolikus szempontból kiemelkedő jelentőségűnek:

1. A diplomaták és kíséretük ceremoniális kivonulása Bécsből. Néha az is megesett, hogy több száz díszbe öltözött személy hagyta el a várost, így történt ez IV. Wolfgang von Oettingen-Wallerstein gróf esetében, aki 1699 és 1701 között volt a császár nagykövete Konstantinápolyban. A látványosság akár egy diadalmenetre és a magyarországi felszabadító háborúban aratott Habsburg győzelemre való utalásként is értékelhető.³⁵

2. A második említésre méltó esemény a nagykövet áthaladása a határon, amelynek során sor került az ellenkező irányba tartó oszmán diplomatával való találkozó-jára. Szimbolikus szempontból ez volt a küldöttség útjának legnagyobb jelentőségű része, mert a diplomaták nemcsak egy politikai, de egy érzelmi határt is átléptek. A korszak politikai gondolkodása szerint, amely a világot színházként értelmezte, az átkelés egy szindarabnak volt megfeleltethető. „Színpadon” zajlott, „színészekkel”

32 *Barbara Stollberg-Rilinger*: *Rituale*. Campus, Frankfurt am Main, 2013.

33 Ld. a 17. jegyzetet.

34 *Mónika F. Molnár*: *Der Friede von Karlowitz und das Osmanische Reich*. In: *Frieden und Konfliktmanagement* i. m. (3. jz.) 197–220.

35 *Nina Trauth*: *Maske und Person. Orientalismus im Porträt des Barock*. Deutsche Kunstverlag, Berlin, 2009. 245.

– akik elsősorban a diplomatakból és a részt vevő katonatisztekből álltak –, egy „közönség” előtt, amelyet néhány ezer katona, a delegációk tagjai és más jelenlévők tettek ki. A programot aprólékosan megtervezték, még egy rövid „forgatókönyv” is rendelkezésre állt, a színelőadásra vonatkozó „kemény” és „puha” szabályokkal. A „színészek” üzentek a „közönségnek”, nemcsak szóban, de nem verbális úton is, mimikájukkal és gesztusaikkal – például kézfogás, ölelés, csókok útján –, amelyek mind a béke, a megbékélés és a barátság üzenetét hordozták.³⁶

3. Harmadikként itt voltak még a konstantinápolyi bevonulások, a város lakóinak szeme előtt lezajló hatalmas látványosságok. A figyelem középpontjában ezek esetében szimbolikus jelek, ruházatok, zászlók, zene és bankettek álltak.

4. Végül, de nem utolsósorban figyelmet kell fordítanunk az udvarban lejátszódó ceremóniákra, különösen az elsőre és az utolsó: a szultáni palotában lefolyt történések között egy sem volt, amelynek ne lett volna jelentősége és amely ne lett volna szimbolikus tartalmakkal összefonódva.³⁷ Kiváltképpen igaz ez az ajándékokra, amelyeket ezen alkalmakkor adtak át. Az ajándékok nagy jelentőséggel bírtak a Habsburg–oszmán diplomáciában, mivel az ajándékozó és a megajándékozott között meghatározott viszonyt hoztak létre és egyben szimbolizálták is azt. Ezért az ajándékozás összefüggött a viszony egy vitatott kérdésével, a két uralkodó egyenlőségével – ennek elismerésére ugyanis a szultán sokáig nem volt hajlandó. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az ajándékozást a Habsburg és az oszmán fél nem egészen azonos módon értelmezte, mivel az oszmán társadalom tagoltsága kevésbé volt egyértelmű, és társadalmi mobilitása is nagyobb volt – az ajándékok így még fontosabb funkcióval bírtak a társadalmi aszimmetriák illusztrálása terén.³⁸

Egy időre úgy tűnt, a kommunikáció szimbolikus jellege a kora újkori politikatörténet-írás vezető paradigmájává válik.³⁹ Felmerült azonban vele szemben némi kritika is. Az egyik megfontolásra érdemes pont az a megállapítás, hogy időnként egyszerűen nem létezik bújtatott jelentés. Sokszor tapasztalható az is, hogy a szimbólumok megértése nehézséget jelent vagy kétséges; időnként nem könnyű kihámozni, mit jelentenek. Ez a kritikai megjegyzés azonban maga is finomításra szorul, hiszen időnként pontosan a kétes szimbólumok használata befolyásolhatta a kommunikáció folyamatát. Összességében a szimbolikus cselekedetek elemzése alapvető feladat a diplomáciatörténet számára, hozzájárul a politika művelésének alaposabb megértéséhez.

36 *Strohmeier, A.*: Power i. m. (19. jz.); *Philip Steiner*: Zwischen religiösen Vorbehalten und diplomatischem Pflichtgefühl. Die habsburgische Großbotschaft unter Walter Leslie an die Hohe Pforte (1665–1666). *Historisches Jahrbuch* 132. (2012) 276–303.

37 *Burschel, P.*: Topkapı Sarayı i. m. (21. jz.) 29–40.

38 *Reindl-Kiel, H.*: Symbolik i. m. (17. jz.) 265–282.

39 *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit.* Hrsg. Ralph Kauz–Giorgio Rota–Jan Paul Niederkorn. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2009.

1.3. Gender

A gender az egyik olyan módszer, amelynek használatára egyáltalán nem került sor a Habsburg–oszmán diplomácia keretei között. Ez annak a következménye, hogy általában véve későn került sor a gender mint a diplomáciatörténetben érvényes téma elismerésére. Az elmúlt években azonban több olyan tanulmány jelent meg, amelyek felhívták a figyelmet a nők jelentőségére az európai diplomáciában, illetve az ott megfigyelhető női befolyási szférákra. A kutatás középpontjában a nők állnak, valamint a diplomáciában játszott szerepük: a külpolitikára gyakorolt befolyásuk, ennek legitím volta vagy elrejtése, és tevékenységeik köre. Az ezzel foglalkozó tanulmányok szerint az arisztokrata nők jóval szorosabban integrálódtak a diplomáciába annál, mint ahogyan sokáig sejtettük.⁴⁰

Ahhoz, hogy ez a megközelítésmód megtermékenyítően hathasson a Habsburg–oszmán diplomáciára, hasznos lehet összefoglalni a historiográfia fejlődésének irányát. Ha belegondolunk, hogy a nőtörténet lépésről lépésre alakult át *gender studies*-szá, a nők és életformáik elemzése után a férfiakat és életformáikat, és végül magának a társadalmi nemnek a kategóriáját vizsgálva, világossá válik, milyen nagy potenciál rejlik ebben a megközelítésmódban a Habsburg–oszmán kapcsolatok kutatása számára. Pontosan azért lesz a gender nagyon fontos kategória a diplomáciatörténet számára, mert a világ, amelyet tanulmányozunk, a férfiak dominanciája alatt áll. A férfiak különböző kulturális rendekbe integrálódva élnek és ezek határozzák meg a nemi szerepek és a maszkulinitás tartalmát is.

Fontos felhívni rá a figyelmet, hogy a „férfiak” és „nők” nem alkotnak változatlan és homogén társadalmi csoportokat; a „társadalmi nemek” mint megkülönböztetési kategóriák nagyban függték a környezettől és különböző módokon nyilvánultak meg.⁴¹ A *gender studies* ennek folyamatát az elmúlt évtizedekben szívesen elemezte a család és házasság témakörein keresztül, amelyben a férfiak és nők közvetlen cselekvőkként voltak jelen. De ha pillantásunkat a konstantinápolyi diplomatákra vetjük, a társadalmi nemek konstruálódását különösen nehéz

40 *Dorothea Nolde*: Was ist Diplomatie und wenn ja wie viele? Herausforderungen und Perspektiven einer Geschlechtergeschichte der frühneuzeitlichen Diplomatie. *Historische Anthropologie* 2. (2013) [Themenheft „Diplomatie”. Hrsg. Peter Burschel–Birthe Kundrus] 179–198.; *Dorothea Nolde*: Eléonore Desmier d’Olbreuse (1639–1722) am Celler Hof als diplomatische, religiöse und kulturelle Mittlerin. In: *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen in der Frühen Neuzeit: Akteure und Medien des Kulturtransfers*. Hrsg. Dorothea Nolde–Claudia Opitz. Böhlau, Köln, 2008. 107–118.; *Das Geschlecht der Diplomatie. Geschlechterrollen in den Außenbeziehungen vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. Corina Bastian–Eva Dade–Hillard von Thiesen–Christian Windler. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2014.; *Katrin Keller*: Mit den Mitteln einer Frau – Handlungsspielräume adliger Frauen in Politik und Diplomatie. In: *Akteure der Außenbeziehungen i. m. (25. jz.)* 219–244.

41 *Andrea Griesebner–Christina Lutter*: Geschlecht und „Selbst” in Quellen des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. *Querrelles. Jahrbuch für Frauen- und Geschlechterforschung* 10. (2005) 51–70.; *Gabriele Jancke*: Autobiographie als soziale Praxis. Beziehungskonzepte in Selbstzeugnissen des 15. und 16. Jahrhunderts im deutschsprachigen Raum. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2002. 14–15.

kimutatni, hiszen cselekvésük egy férfiak által dominált világban zajlott. Amennyire tudjuk, a Habsburg–oszmán diplomáciában a nők nem játszottak jelentős szerepet, már ha figyelmen kívül hagyjuk a tényt, hogy léteznek informális befolyásolási csatornák is, illetve hogy a nők adtak életet azoknak a férfiaknak, akikkel foglalkozunk, és valószínűleg nevelésükben is szerepet játszottak. Sajnos nincs párhuzama Mary Wortley Montagunak sem, aki 1716-ban a brit követ feleségéként utazott Konstantinápolyba, számos kiadásban és fordításokban is megjelent levelei egész Európában híresek lettek, és jól dokumentálják az Oszmán Birodalomban élő nők helyzetét.⁴²

Az mindenesetre tagadhatatlan, hogy a diplomáciai aktivitás olyan szerepmoddellekkel kötődött össze, amelyeket a „maszkulinitás” és „femininitás” kontextus-specifikus fogalmai is meghatároztak. Ezért van szükség annak vizsgálatára, milyen maszkulinitás-képpel rendelkeztek a diplomaták és hogyan viselkedtek férfiként. Johann Rudolf Schmid például jelentésében a császári érdekek bátor és elszánt védelmezőjeként mutatja magát, aki képes presztízst, hírnevet és tiszteletet szerezni – mindez pedig szocializációjának eredménye, és annak a társadalomnak a társadalmi nemekkel kapcsolatos szerepfelfogása befolyásolta, ahonnan érkezett. Noha olyan társadalmi térben volt aktív, amelyben a katonai szféra, a maszkulinitás legalapvetőbb kifejeződési területe fontos szerepet játszott, jelentéseiben oszmán nők is helyet kaptak. Meg kellene vizsgálni, hogy a diplomácia tényleg olyan társadalmi tér volt-e, amely hozzájárult a maszkulinitás termelődéséhez. Ez persze különösen nagy kihívás, mivel ezen a területen nagyon kevés a nő, akiknek viselkedése kontrasztpéldaként szolgálhatna és ezzel jobban felismerhetővé tenné a maszkulinitást.

1.4. A diplomáciai kommunikáció medialitása

Az egyik olyan terület, amely általánosságban véve nem részesült különösebben sok figyelemben a diplomáciatörténetben, a diplomáciai kommunikáció medialitása. Mít is értünk ezúttal medialitás alatt? Olyan korszakban élünk, amelyben a politika egyre inkább a média, a televízió és az internet lehetőségeinek kihasználását célozza. Szórakoztatónak kell lennie és hatásos látványvilágnak kell kísérnie. Jó okunk van rá, hogy alkalmazzuk a „mediokrácia” fogalmát, amely definíciója szerint olyan politikai rendszer, amelyben a politika megjelenítése a médiában nagyon fontos, sőt fontosabb, mint annak tartalma. A politikának ez a mediális alakítása eltéveszthetetlen jellemzője korunknak, amelyben valószínűleg intenzívebben van jelen, mint bármelyik megelőzőben – de ami legbelső magját illeti, nem újdonság, hiszen a politika mindig is összefüggött a médiával: alapja a kommunikáció, a kommunikációnak pedig szüksége van médiumokra.

42 Letters of the Right Honourable Lady M--y W---y M----e Written, during her Travels in Europe, Asia and Africa, to Persons of Distinction, men of Letters [...]. I–IV. Symonds, London, 1763–1767.

A médiatudományok nem objektív továbbítási eszközökként tekintenek a médiumokra, hanem konstruáló alanyokként – azok tehát jelentős mértékben befolyásolják a kommunikáció folyamatát.⁴³ A „medialitás” fogalma ebből a szempontból alapvető. Ezek szerint a médium bizonyos mértékben konstruálja a „valóságot”, mivel jellemző „mediális minősége” van: létrehozásának meghatározott szabályai vannak.⁴⁴ A média ezáltal nem egyszerűen tükrözi a „valóságot”, nem semleges továbbítója az üzeneteknek. A legszélsőségesebb értelmezés szerint akár önálló ágenseknek is tekinthetjük őket, amelyek saját viselkedési mintáikat követik.⁴⁵

Milyen médiumok jellemezték a Fényes Portán tevékenykedő Habsburg diplomaták és a bécsi udvar közötti kommunikációt? Elsősorban a levelezés: a diplomatáknak nagyjából kéthetente, de időnként gyakrabban kellett jelentéseket küldeniük a császárnak. Emellett írtak leveleket az adminisztráció tagjainak, rokonaiknak, tudósoknak és patrónusainak is. Mivel a címzettek általában (de nem mindig) válasszoltak, állandó levélváltásról beszélhetünk. Ezt a diplomácia általános jellemzőjének tarthatjuk, hiszen a folyamatos jelentéstétel a diplomaták fő feladatai közé tartozott. A kora újkori nemzetközi kapcsolatok történetéről rendelkezésre álló tudásunkat alapvetően meghatározzák annak jellegzetességei, ahogy a diplomaták leveleztek – és ahogy a történészek eddig értelmezték azt. Egy másik fontos médium volt az utazási beszámolóké, amelyek igen jellemzőek a Fényes Portán folytatott Habsburg diplomáciára. Ennek szerzői lehettek a követek, alárendeltjeik vagy útítársaik. Mindent összevetve a Német-római Birodalomban forgalomban lévő, Oszmán Birodalomra vonatkozó irodalom több mint fele a 16–17. században diplomáciai követségek kapcsán keletkezett. Franciaországban ez az arány még magasabb.⁴⁶ Egyes beszámolókat sorozatosan újranyomtattak és más nyelvekre is lefordítottak, így azok széles körben ismertté váltak.⁴⁷ Néhány nagyon nagy hatású szöveg, mint Ogier Ghislain de Busbecq (1522–1592) levelei, vagy Salomon Schweigger (1551–1622) útleírása is ebben a kontextusban keletkezett.⁴⁸ Ezek sokáig meghatározták az oszmá-

43 Achim Landwehr: *Historische Diskursanalyse*. Campus, Frankfurt am Main, 2008. 107.; Frank Bösch: *Mediengeschichte. Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*. Campus, Frankfurt am Main, 2011. 22.

44 A „medialitás” fogalmáról ld. Werner Faulstich–Reinhart Meyer-Kalkus–Uwe Wirth et al.: *Medialität*. In: *Handbuch Literaturwissenschaft. I. Gegenstände und Grundbegriffe*. Hrsg. Thomas Anz. Metzler, Stuttgart, 2007. 203–264.; Fabio Crivellari–Marcus Sandl: *Die Medialität der Geschichte. Forschungsstand und Perspektiven einer interdisziplinären Zusammenarbeit von Geschichts- und Medienwissenschaften*. *Historische Zeitschrift* 277. (2003) 619–654.

45 Elke Wagner: *Mediensoziologie*. UVK, Konstanz–München, 2014. 29.

46 Erről ld. a következő (nem teljes) áttekintést: Stéphane Yerasimos: *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman, XIVe–XVIIe siècles*. Société Turque d'Histoire, Ankara, 1991. 124–440. Almut Höfert rámutatott, hogy a 15–16. században a nyomtatott útbeszámolók 73%-a követségekhez kötődött: Höfert, A.: i. m. (6. jz.) 161.

47 Gábor Kármán: *Identity and Borders: Seventeenth-Century Hungarian Travellers in the West and the East*. *European Review of History / Revue européenne d'histoire* 17. (2010) 555–579.

48 Ogier Ghislain de Busbecq: *Legationis Tvrcaiae Epistolae quatuor [...]*. Wechelus–Marnius–Aubrius, Frankfurt, 1595.; Salomon Schweigger: *Ein Neue Reyßbeschreibung auß Teutschland Nach Constantinopel vnd Jerusalem [...]*. Lantzenberger, Nürnberg, 1608.

nokról Közép-Európában alkotott képet. A levelezésen és az útleírásokon kívül instrukciók is születtek, titkos és zárójelentések (amelyeket szerzőjük saját kezdeményezésére, vagy akár felszólításra is írhatott), és képek is, hiszen a követségek egy részében festők is helyet kaptak.⁴⁹ Végül számos médium létezik, amely közvetlenül nem szolgálta a diplomaták és a császári udvar közötti kommunikációt, de ebben a kontextusban keletkeztek, így például a publicisztikai jellegű nyomtatványok (pamflettek, újságok és röpiratok) vagy naplók. A médiumok tehát tagolt palettán helyezkednek el: a kommunikáció számos különböző szinten és többféle eszközön keresztül zajlott. Mivel a kétoldalú kapcsolatok viszonylag szűk körre korlátozódtak, valamint a feszült politikai viszony és az „ösellenség” földjére utazáshoz kötődő nagy veszély képzete miatt az oszmánokkal kapcsolatos, a Német-római Birodalomban hozzáférhető, a Habsburg területekről származó tudás túlnyomó többsége a 18. századig a diplomáciához kötődve keletkezett.

A „medialitás” témáját a továbbiakban a legfontosabb médium, a diplomáciai levelezés példáján mutatom be. Ideális esetben ez a diplomata teljes, időnként több évig tartó követségét képes részletesen dokumentálni. Noha a szerzőknek kötelességük volt az objektivitásra törekvés, a levelek nem képesek szerzőik percepcióit és tapasztalatait szűrő és hamisítás nélkül reprezentálni, mivel tartalmukat több faktor határozta meg.

Elsőként meg kell említeni a diplomaták kötelezettségeit: a fejedelmi méltóság reprezentációját, az információgyűjtést és a tárgyalást. A részleteket az instrukciókban közölték. A feladatok e köre meghatározta a témák megválasztását, sőt olyan leveleket is ismerünk, amelyek egyes részleteikben pontról pontra követték az instrukciót. Egészében véve nagy tematikus változatossággal találkozunk. Az alapvető témák közé tartoznak a tárgyalások, a béke biztosításának problémái, a kulturális különbségek, a kereszténység és az iszlám közötti kapcsolatok, a konstantinápolyi mindennapi és vallási élet, a Topkapi Szerájban lezajló ceremóniák, illetve az ünnepélyes fogadások és bevonulások, valamint az audienciák és ünnepségek. A levelezés így széles körű információ- és tudástranszfert tartott fenn Konstantinápoly és Bécs között.

A tartalmat befolyásoló másik faktort a diplomaták és a levelek címzettjei közötti viszony jelentette. A császárhoz, a legfontosabb címzetthez fűződő viszony aszimmetrikus volt: a levelet kézhez kapó személy nyilvánvalóan magasabban állt a társadalmi ranglétrán, mint annak írója. Kapcsolatukat emellett meghatározta a kliens–patrónus viszony: a kliens, a diplomata patrónusának, a császárnak írt. Mindkettejüket kötötte a szolgáltatások és ellenszolgáltatások elve. Ennek eredményeképpen valamilyen szinten érdekközösség jött létre kettejük között. Ha számításhoz vesszük a követ alacsony, ráadásul ritkán kézhez kapott fizetését, sokszor szélsőséges mértékű gazdasági függőséggel is kell számolnunk. A diplomatának

---

49 Erre szolgált példát Hans Ludwig Kuefstein 1628–1629-es nagyköveti útja, amelynek során a fontosabb eseményekről egy sorozatnyi akvarell készült. Ezek közül néhány megjelent: *Karl Teyly: Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte.* Schendl, Wien, [1976]. 112–135.

meg kellett hogy érje a befektetés, a küldetés elvállalása – vagyis hozzá kellett járulnia gazdasági vagy szimbolikus tőkéjének további növekedéséhez. Magától értetődő stratégia volt tehát, hogy a császár feltételezett kívánságaival és szükségleteivel kapcsolatban sokat jelentettek, és az sem meglepő, hogy a diplomaták magukat a Habsburgok hűséges és lojális szolgálóinak tüntették fel.

A levélírás másik alapvető jellemzője az önfeltárás. A diplomatáknak objektív jelentéseket kellett írniuk, így „énjüket” háttérbe szorították. Azonban az egyéni identitásként értelmezett „ego” mégis szerephez jut a levelekben, részben öntudatlan, részben tudatos módon. Ezt az „egőről”⁵⁰ és annak társadalmi szerepéről – például az arisztokrataról, a császár lojális alattvalójáról vagy a hithű keresztényről – szóló korabeli felfogás befolyásolta. Végül, de nem utolsósorban a levelezés magán viseli a levélírás elméletéről szóló, az antikvitásban gyökerező diskurzus nyomát.⁵¹ Már a középkorban is léteztek a korrekt levélírást elősegítő konkrét instrukciók. A levélírás módszerének elsajátítása hozzátartozott a nemesek neveléséhez, és egészen a 18. századig a retorikából nyerte a legfontosabb impulzusokat.⁵² Emellett a diplomácia elméletével kapcsolatos diskurzus is hatott a levelezésre. Az „ideális követről” szóló traktátusok és kézikönyvek elemzik a diplomata feladatait, közte a jelentésírás helyes formáit. Végül azt is meg kell említeni, hogy a diplomaták gyakran megkapták elődeik levelezését, hogy annak olvasásával készüljenek fel küldetésükre.⁵³ A *historia magistra vitae* konvenciója – mármint hogy a történeti példák legyenek a cselekvés útmutatói – sok, a diplomácia elméletéről szóló traktátusban megtalálható. A levelezés diszkurzív jellegzetességei közé tartozik a rejtjelezés használata – kevés olyan levél van, amelynek egy része legalább ne lenne kódolva – és a levelek szerkezete, amelyet a stílus elvei határoznak meg. Megfigyelhető például, hogy a diplomaták megpróbálták kerülni a szószátyárságot, és világos szerkezettel, tömör és kompakt módon kívánták kifejezni magukat – amely a német levelezésemélet egyik legrégebbi eszménye.⁵⁴

A Habsburg diplomaták és a császári udvar közötti kommunikáció medialitása olyan kutatási terület, amely általában is nagy jelentőséggel bír a diplomáciatörténet számára, mivel annak forrásait vizsgálja és arra kérdez rá, miképpen kellene ezeket olvasni – ami általában véve is meghatározza a nemzetközi kapcsolatok történetéről való tudásunkat.

50 *Eva Kormann*: Ich, Welt und Gott. Autobiographik im 17. Jahrhundert. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2004. 1–12.; Vom Individuum zur Person. Neue Konzepte im Spannungsfeld von Autobiographietheorie und Selbstzeugnisforschung. Hrsg. Gabriele Jancke–Claudia Ulbrich. Wallstein, Göttingen, 2005.

51 *Reinhard M. G. Nickisch*: Die Stilprinzipien in den deutschen Briefstellern des 17. und 18. Jahrhunderts. Mit einer Bibliographie zur Briefschreiblehre (1474–1800). Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1969. 248.

52 *Walter Uka*: Brief. In: Grundwissen Medien. Hrsg. Werner Faulstich. Fink, München, 1998. 116–117.

53 *Hamish Scott*: Diplomatic Culture in Old Regime Europe. In: *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*. Ed. Hamish Scott–Brendan Simms. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. 62–65.

54 *Nickisch, R. M. G.*: i. m. (51. jz.) 206–207.

2. A diplomáciatörténet feladatai

Olyan korban élünk, amikor a pénzügyi erőforrások szűkösek, így az egyetemek, tudományos akadémiák és kutatóintézetek folyamatos harcot folytatnak költségvetésükért. Különösen igaz ez a bölcsészet- és társadalomtudományokra, melyekre folyamatos nyomás nehezedik, hogy különböző diszciplínáik társadalmi hasznosságát bizonyítsák. Ezért kell feltennünk a kérdést: mi értelme van a kora újkori konstantinápolyi Habsburg diplomaták kutatásának? Csak arról lenne szó, hogy specialisták egy kis köre teljesen haszontalan tudást halmoz fel specialisták egy kis köre számára? Elengedhetetlen, hogy ezekről a kérdésekről is gondolkodjunk. Ha választ akarunk találni, emlékeztetnünk kell arra, milyen funkciót tölt be általában a történelmi tudás:⁵⁵ lehetővé teszi a jelen megértését és magyarázatát, mivel olyan folyamatokat tárgyal, amelyek jelenlegi életkörülményeink kialakulásához vezetnek. A történelmi tudás mondja meg, hogyan lettünk azok, akik vagyunk. A történelem arra is képes, hogy példázatos módon belátást engedjen emberi cselekedetekbe, amelyek révén növekszik rálátásunk a jövőbeli cselekedetekkel kapcsolatban is. Ellentétben az előző szemponttal, a történelem tehát nemcsak genetikus magyarázatokat kínál, hanem abból a meggyőződésből is kiindul, amely szerint viselkedési direktívákat a múltból is nyerhetünk, mivel az emberi cselekvés korszakokon átívelő hasonlóságokkal rendelkezik. Ezt a pozíciót George Santayana amerikai filozófus sokat idézett 1905-ös mondatával is össze lehetne foglalni: „Akik nem emlékeznek a múltra, arra ítéltettek, hogy megismételjék azt.”⁵⁶ Ez a nézőpont azonban vitatott. Lehetséges, hogy csak azt tanulhatjuk meg a történelemből, hogy nem tanulhatunk belőle semmit. Harmadjára, a történelem megmutatja azt, hogy alternatív fejlemények is lehetségesek voltak egykor, jelenlegi állapotunk nem magától értetődő. Ennek révén a történelmi tudás cseppfolyósítja a jelent. Végül rá kell mutatnunk arra, hogy a történelmi tudás kiszélesíti a társadalmi, gazdasági és politikai cselekvéssel kapcsolatos általános tudásunkat.⁵⁷ Ez még akkor is így van, ha a történelem a múlt másságát illusztrálja a jelenhez képest.

A funkcióknak ebből a csokrából leszűrhető néhány hivatkozási pont a diplomáciatörténet számára, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy könnyebben tájékozódjunk a jelenben. A következőkből ezek közül kettőt vizsgálok közelebbről.

2.1. *Interkulturalitás*

Olyan alapvető folyamatok, mint a globalizáció, a fogyasztói kultúrák nemzetközivé válása, a világméretű tömegturizmus és a transznacionális migrációs mozgalmak napjainkra ahhoz vezettek, hogy folyamatosan találkozzunk más kultúrákkal. Ezek a folyamatok szorosan kötődnek napjaink számos égető politikai problémá-

55 *Winfried Schulze*: Einführung in die Neuere Geschichte. 5. Aufl. Ulmer, Stuttgart, 2010. 241–246.

56 *George Santayana*: The Life of Reason: Reason in Common Sense. Dover, New York, 1905. 284.

57 *Schulze, W.*: i. m. (55. jz.)

jához. Nem meglepő tehát, hogy az interkulturalitás a bölcsészet- és társadalomtudományok egyik vezető témájává lett. Az interkulturalitás azonban nemcsak a jelenben található meg, hiszen különböző kultúrák a múltban is találkoztak, megélték a kulturális különbségeket, és az emberek szembesültek a mássággal. Hatványozottan igaz ez a diplomatákra. A diplomáciatörténet épp ezért kiváló terep az interkulturalitás történeti dimenziójának bemutatására.⁵⁸

A kora újkorban a diplomaták az embereknek ahhoz a viszonylag kis köréhez tartoztak, akiknek nagy földrajzi mobilitásuk miatt mélyen ható kulturális törésvonalakkal kellett szembenéznük. Mivel megbízatásuk sokszor évekre, sőt akár évtizedekre szólt, az interkulturalitást személyükön keresztül sokkal hosszabb időszakra tekintve lehet kutatni, mint a legtöbb más ember, kereskedők, zarándokok vagy tudósok esetében. Abból adódóan, hogy a professzionalizáció a diplomácia területén oly lassan játszódott le, hazájukban néha számos más szerepet is betöltöttek, így orvosként vagy gyógyszerészként is működhettek. A nunciosok egyházi-vallási funkciókat is betöltöttek – a diplomáciai interkulturalitás így a cselekvés több szintjén létrejött.⁵⁹

Egy ideje a korai újkor-kutatás már az interkulturalitás irányából tekint a diplomáciára. Természetesen nemcsak a Fényes Portára tartó követek részesülnek figyelemben, mivel Európán belül is léteztek kulturális különbségek. A Konstantinápolyba delegált diplomaták számára azonban a különbségek kiemelkedően nagyok voltak – ezért alkalmasak különösképpen arra, hogy az interkulturalitást rajtuk keresztül tanulmányozzuk. Itt minden kétséget kizáróan egy transzkulturális térben kellett mozogniuk, egy olyan zónában, ahol a kultúrák átfedésbe kerülnek egymással, de ahol minden különbség ellenére is működtek a kommunikációs csatornák, és számolni kell asszimilációs folyamatokkal is.⁶⁰ A diplomaták „kulturális brókerként” működtek, olyan ágensként, aki egyik kultúrát fordította a másik számára.⁶¹

Ismét Johann Rudolf Schmid jelenti a reprezentatív példát, akinek a Fényes Portán végzett munkája egyrészt azt mutatja, hogy a hazai kultúrából hozott, előzetesen kialakított gondolkodási mintái – így például az ősellenség vagy a civi-

58 *Christian Windler*: La diplomatie comme expérience de l'Autre: consuls français au Maghreb (1700–1840). Droz, Genf, 2002.

59 *Arno Strohmeyer*: Wahrnehmungen des Fremden: Differenzerfahrungen von Diplomaten im 16. und 17. Jahrhundert: Forschungsstand – Erträge – Perspektiven. In: Wahrnehmungen des Fremden i. m. (14. jz.) 1–50.

60 *Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa i. m. (20. jz.)*; *Maria Baramova*: Die Übersetzung der Macht. Die Profile der habsburgisch-osmanischen Translationen im 16.–18. Jahrhundert. In: Frieden übersetzen in der Vormoderne. Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft. Hrsg. Heinz Duchhardt–Martin Espenhorst. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2012. 197–206.

61 *E. Natalie Rothman*: Brokering Empire. Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul. Cornell University Press, Ithaca–London, 2012.; *Die Audienz. Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Peter Burschel–Christine Vogel. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2014.; *The Embassy of Art: Diplomats as Cultural Brokers*. Ed. Marika Keblusek–Badeloch Vera Noldus. Brill, Leiden, 2011.

lizációs felsőbbrendűség sztereotípiái – erősen befolyásolták. Másrészt azt látjuk, hogy Schmidnek sikerült kialakítania egy olyan differenciált nézőpontot, amely lehetővé tette számára, hogy tárgyalópartnereit ne tartsa kizárólagosan barbároknak. Az oszmán politikai rendszert nem zsarnokságként fogta fel, hanem különböző európai kormányzati formák konglomerátumaként. Az azonban, hogy a diplomáciát transzkulturális átfedések zónájaként tekintjük, nem teszi egyben lehetővé azt is, hogy megfeledkezzünk a tényről: a Habsburgok és az oszmánok politikai kultúrája sok tekintetben különböző volt. Így Schmid nemcsak kultúrák közötti hídként működött, de maga is létrehozta az alteritást azáltal, hogy újra és újra felhívta a figyelmet az oszmánok másságára. Jelentéseiben ismételten közli, hogy barbárok között él, hogy „durva állatokkal” kell tárgyalnia, és hogy már alig várja a napot, amikor otthagynak őket. Beszámolói szerint beszélgetőpartnereinek szokása volt, hogy a tárgyalás közepette „barbár módon” erőszakossá váltak. Általában véve is: a diplomáciai kapcsolatok fenntartásának nehézségeit az oszmánok barbár viselkedése okozta. A „barbár” alatt az erőszakra való készséget, a harciaságot, az erkölcstelenséget, a törvények megvetését, a brutalitást és a hitetlenséget értette – pontosan azokat a kategóriákat tehát, amelyekben különbözőnek érezte magát és hazájának kultúráját az oszmánokétól. Utóbbiak így fordított tükörképévé váltak saját elképzelt keresztény-civilizált hazai társadalmának. Ebből az interkulturális perspektívából nézve a diplomácia általában véve a kulturális határok konstrukciójának és dekonstrukciójának látszik.⁶² Így aztán a diplomáciatörténet képes arra, hogy megmutassa: a kultúrák nem monolitikus, zárt tömbök, hanem szorosan összefonódnak egymással.⁶³

Az is megtörtént persze, hogy a kontrasztok sűrűsödtek, és megindult a helyzet erőszakos eszkalációja: a törökellenes háborúk egyértelmű példát szolgáltatnak erre. Természetesen a béke biztosítására is nagy erőfeszítések történtek. Ez a megállapítás vezet minket a diplomáciatörténet második fontos feladatához, amelyre némileg részletesebben fogok kitérni: a háború és béke kérdésére, illetve ehhez kapcsolódóan a békével kapcsolatos történeti kutatásokra.

2.2 Háború és béke – a béke történeti kutatása

A béke történeti kutatása (*historische Friedensforschung*) nyíltan vállalt célja az, hogy a háború és béke kortárs értelmezéséhez járuljon hozzá a múltra vonatkozó kutatások révén. Témák sokasága merül fel ennek keretében, a háborút kiváltó okok elemzésétől a békebiztosítás kutatásán keresztül az erőszak mentalitástörténeti vizsgálatáig. Ugyanakkor alapos okok késztetnek arra, hogy a múlt és a jelen között ne vonjunk problémamentes párhuzamokat: a történelem nem szolgálat csodaszert a világbéke megteremtéséhez. Képes viszont arra, hogy elméleteket

62 *Strohmeyer, A.*: Politische Leitvorstellungen i. m. (19. jz.)

63 *Kühnel, F.*: i. m. (4. jz.)

teszteljen és felhívja a figyelmet az esetlegesen felmerülő vállalhatatlan általánosításokra.⁶⁴

A kora újkori diplomatak számára a háború és béke kérdése mindennapos volt, mint a nemzetközi politika legfontosabb eszközeinek egyike. Nemcsak a béke fenntartásában voltak jártasak, de a háború előkészítésében is. Ezért tud a diplomáciatörténet a béke történeti kutatása számára hasznos anyagot szolgáltatni.⁶⁵ A nyugati historiográfiában azonban a Habsburg–oszmán viszony kutatása sokáig egyoldalú volt: az érdeklődés elsősorban a háborús események felé fordult és az oszmánok csak mint ellenség voltak jelen. A legfontosabb békeszerződéseket említették ugyan, de a békés időszakok és a béke fenntartásával kapcsolatos erőfeszítések kutatása távolról sem volt kielégítő. A kollektív emlékezetben a háborúk domináltak. Ez az egyoldalúság egyrészt az akadémiai történetírásban megfigyelhető egyes tendenciáknak, így a történetírás politizálásának és a nemzeti történetírás dominanciájának a következménye. Az Oszmán Birodalom kelet- és délkelet-európai utódállamainak történetírásában igen elterjedt az a narratíva, amely szerint a törökök idegen uralma megakadályozta a nemzeti államiság kiépülését és megakasztotta a modernizáció folyamatát. Így aztán a késő középkori oszmán hódítás és a 18. század végével kezdődő felszabadító háborúk váltak történeti emlékezeti helyekké, nem pedig a béke fenntartására irányuló törekvések. Az elmúlt években azonban számos kutatás folyt, amely mára megváltoztatta a képet.⁶⁶

A Habsburgok és oszmánok közötti ellentétek a törökellenes háborúkban csúcsosodtak ki, amelyek során a kollektív erőszak extrém méreteket öltött. Ez az oka annak, hogy ezeket a háborúkat a kutatás különleges státusszal ruházta fel, amely megkülönböztette őket az európai hatalmak közötti katonai konfliktusoktól.⁶⁷ Igaz ez a béke biztosításával kapcsolatos erőfeszítésekre is, ahol különböző jogi normákat kellett szinkronba hozni⁶⁸ – elsősorban ezért jut az ausztriai Habsburgok nyolc törökellenes háborújára hatvannál is több béke-, illetve fegyverszüneti szerződés. Ezek nagy száma azt mutatja, hogy a béke létrehozása nem volt egyszerű, gyakran

64 *Wolfram Wette*: Selbstverständnis und Aufgaben historischer Friedensforschung. In: *Gewaltfreiheit. Pazifistische Konzepte im 19. und 20. Jahrhundert*. Hrsg. Andreas Gestrich–Gottfried Niedhart–Bernd Ulrich. LIT, Münster, 1996. 191–206.

65 *Pax perpetua. Neuere Forschungen zum Frieden in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Inken Schmid-Voges–Siegrid Westphal–Tobias Bartke–Volker Arnke. Oldenbourg, München, 2010.

66 *Ein Raum im Wandel. Die osmanisch–habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Hrsg. Norbert Spannenberger–Szabolcs Varga. Steiner, Stuttgart, 2014.; *Frieden und Konfliktmanagement i. m. (3. jz.)*

67 *Franz Brendle–Anton Schindling*: Religious War and Religious Peace in the Age of Reformation. In: *The Holy Roman Empire 1495–1806: A European Perspective*. Ed. Robert J. W. Evans–Michael Schaich–Peter H. Wilson. Brill, Leiden, 2012. 165–181.; *Uők: Religionskriege in der Frühen Neuzeit. Begriff, Wahrnehmung, Wirkmächtigkeit*. In: *Religionskriege im Alten Reich und in Alteuropa*. Hrsg. Franz Brendle–Anton Schindling. Aschendorff, Münster, 2006. 15–52.

68 *Viorel Panaite*: The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers. *Eastern European Monographs*, Boulder, 2000. 127–136.; *Jörg Fisch*: Krieg und Frieden im Friedensvertrag. Eine universalgeschichtliche Studie über Grundlagen und Formelemente des Friedensschlusses. Klett-Cotta, Stuttgart, 1979. 123–138., 298–301., 384–386., 453–460., 539–548.

volt szükség annak újratárgyalására és néha nem is járt sikerrel. A konfliktusmenedzselés formáinak kutatása nyilvánvalóvá teszi, milyen nehéz volt békét kötni és azt fenntartani.⁶⁹

Milyen gondolati sémák mozgósításával sikerült például a kulturális kontrasztok áthidalása? A Habsburg–oszmán diplomácia kutatása alapján világos, hogy a barátság fogalmi kiemelt szerepet játszottak ebben. Ezek megtalálhatók a diplomaták által létrehozott békeszerződés-szövegekben (amelyek egyik kulcsszava a „barátság”), a korábban említett határátlépések, a bécsi és konstantinápolyi bevonulások alkalmával, de az ajándékozás kultúrájában is. A diplomaták így a korabeli szövegekben békét hozó barátokként tűntek fel.⁷⁰

A politikai barátsághoz kötődő fogalmakat azért találhatjuk meg a Habsburgok és az oszmánok közötti békefenntartási folyamatok során, mert tartalmukat tekintve meglehetősen rugalmas kategóriák voltak, de mindkét oldal számára ismertek, hiszen a barátság az emberi létezés egyik elemi jelensége: még ha igencsak változó tartalommal is, a barátságot minden kultúrában, a keresztényben és a muszlimban egyaránt megtaláljuk. Az oszmánok és Habsburgok barátságelképzelései közötti különbségek ellenére volt tehát egy közös mag, amely lehetővé tette egymás megértését. A barátság eszerint a bizalom kiépítéséhez, a megegyezések betartásához, az erőszak minimalizálásához és a kapcsolatok intenzitásának növeléséhez kötődött. A kora újkor során ezekhez csatlakozott a császár és a szultán közötti paritás is. Úgy tűnik, a békefolyamatban szükség volt olyan gondolati sémákra, amelyeknek nem feltétlenül kellett megegyezniük, de legalábbis ismerősnek kellett lenniük mindkét oldal számára. Ezek hozták létre a közösségnek azt az érzését, amely szükséges volt a békéhez.⁷¹

Összegzés

A kora újkori diplomácia kutatása jelenleg felfelé ível, amelyet a kultúratudományok elméleteinek és módszertanának alkalmazása tett lehetővé. Sok új kutatási terület nyílt meg, amelyek nagy mértékben kitágítják a kora újkorra vonatkozó tudásunkat. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták kutatásából négy példát választottam ki a „diplomácia kultúrtörténete”, illetve az „új diplomáciatörténet” demonstrálására: a mikropolitikát és kapcsolathálókat, a szimbolikus kommunikációt, a gender studies és a diplomáciai kommunikáció medialitását. Természetesen vannak még más, hasonlóképpen ígéretes kutatási területek. Ezért aztán a kutatásnak figyelembe kell vennie azt, hogy a diplomáciatörténetnek ugyanazzal a problémával kell szembenéznie, mint a történeti tudományoknak általában: mivel a

69 *Sándor Papp*: Friedensoptionen und Friedensstrategien des Fürsten Gábor Bethlen zwischen dem Habsburger- und Osmanenreich. In: *Frieden und Konfliktmanagement* i. m. (3. jz.) 109–127.; *Ernst D. Petritsch*, Dissimulieren in den habsburgisch-osmanischen Friedens- und Waffenstillstandsverträgen (16.–17. Jahrhundert): Differenzen und Divergenzen. In: uo. 145–161.

70 *Strohmeier, A.*: Power i. m. (19. jz.)

71 Uo.

rendelkezésre álló pénzügyi források csekélyek, a kutatásnak meg kell mutatnia, hogy a jelen számára rendelkezik társadalmi hasznossággal. Ennek illusztrálására két arra különösen alkalmas területet emeltem ki: az interkulturalitást és a béke történeti kutatását.

Garrett Mattingly (1900–1962) amerikai történész 1955-ben jelentette meg *Renaissance Diplomacy* című könyvét.⁷² Több mint tízszer nyomták újra, és megjelent zsebkönyv kiadásban is. A diplomáciatörténet egyik klasszikusa. Mattingly alapos kutatásokra épített és elegánsan megírt tanulmányában a diplomácia eredetét meséli el, visszavezetve a diplomaták szerepét odáig, amikor az kialakult az itáliai városállamok rendszerében és elterjedt északi irányban a 16–17. században. Központi gondolata az európai államok rendszerének kialakulása az itáliai városállamok rendszeréből a 15. század második felében. Ugyanez mondható el Matthew Smith Anderson (1922–2006), a University of London világtörténet-professzorának 1993-ban megjelent *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*-jéről.⁷³ Ennek témája a modern európai diplomácia kialakulása annak itáliai, az 1454-es lodi egyezményben megtalálható gyökereitől az I. világháborúig, az államépítés, illetve az európai erőegyensúly (mint a béke és biztonság fenntartásának vezető gondolata) kontextusában. Az „új diplomáciatörténetnek” is szüksége lenne új szintézisekre, egy mindent magában foglaló, a „kultúrtudományokat” is integráló perspektívából. A központi tényezőknek a mikropolitikának és kapcsolathálóknak, a politika szimbolikus formáinak, a gendernek és a medialitásnak kellene lenniük, és nyilvánvalóan más faktorok befolyásával is számolni kellene. Célja a diplomácia afféle „histoire totale”-jének létrehozása kell hogy legyen, amely nem Európa-centrikus, és erősen kötődik a mai társadalom történeti tudással kapcsolatos szűkegleteihez. Pillanatnyilag persze nem áll rendelkezésre olyan elméleti modell, amely felér ehhez a komplexitáshoz és egy képbe tudja sűríteni az összes perspektívát. Sok még a kutatható.

(Fordította: Kármán Gábor)

ARNO STROHMEYER

TRENDS AND PERSPECTIVES IN EARLY MODERN DIPLOMATIC HISTORY

THE CASE OF HABSBURG DIPLOMATS IN CONSTANTINOPLE

The article is a survey about the recent developments in early modern diplomatic history, based on the examples coming from the 17th-century Habsburg embassy in Constantinople. The first section discusses the innovative questions raised by “new diplomatic history”, specifically those of micro-politics and diplomatic networks, symbolic communication and the possible application of perspectives coming from gender in the analysis of sources related to diplomacy. The mediality of diplomatic communication, that reality is not only represented, but also constructed by the ways and forms of communication, also receive

72 *Garrett Mattingly: Renaissance Diplomacy. Houghton Mifflin, Boston, 1955.*

73 *Matthew S. Anderson: The Rise of Modern Diplomacy: 1450–1919. Longman, London, 1993.*

attention here. In the second section, two important tasks of future research on diplomatic history are discussed: the question of interculturality and the conclusions it can offer for historical peace research (*historische Friedensforschung*).

Arno Strohmeyer (Salzburgi Egyetem)

CONTENTS

STUDIES

- Arno Strohmeier: Trends and Perspectives in Early Modern Diplomatic History.
The Case of Habsburg Diplomats in Constantinople 177
- Ágnes Deák: Abuse of Office in the Framework of Ethnic Struggles
(The Region of Kővár, 1861–1863) 199
- Ákos Bartha: The unmandated period of Endre Bajcsy-Zsilinszky
in the Smallholders' Party (1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Gábor Demeter: Immigrants and and their integration
into the labour market in interwar Hungary 261

WORKSHOP

- Éva B. Halász: General Congregations in Slavonia in the 13th and 14th Centuries 283
- Ingrid Papp: Remembrance of the Founders of the Lutheran Church
amongst Slavic-tongue Town Citizens in the 17th-century Hungary 299
- Pál Fodor: The imam of Budapest: An attempt at integrating the Muslims of Bosnia
(1909–1911) 315

DOCUMENTS

- Alessandro Di Bari: Unpublished charters of Sigismund of Luxemburg preserved
in Friauli (1411–1418) 325

REVIEW ARTICLE

341

E számunk szerzői

BARTHA ÁKOS PhD, posztdoktori kutató (MTA BTK TTI) • DEÁK ÁGNES, az MTA doktora, egy. tanár (SZTE) • DEMETER GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • ALESSANDRO DI BARI (Università degli studi di Trieste) • FODOR PÁL, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • B. HALÁSZ ÉVA PhD, tud. munkatárs (MTA–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • MÜLLER ROLF PhD, tud. kutató (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) • PAPP INGRID, tud. segédmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) • PENKA PEJKOVSZKA DSc, docens (Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet) • ARNO STROHMEYER, egy. tanár (Salzburgi Egyetem)

MOL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

SZTE = Szegedi Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható